

УДК 631.1:330.33.012

***В.Г. АНДРІЙЧУК, доктор економічних наук, професор,
академік НААН, професор-консультант кафедри
економіки агропромислових формувань
Державний вищий навчальний заклад
«Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»***

Виклики агробізнесу: пошук відповідей

Постановка проблеми. У вітчизняній науці та практиці не викликала гострих дискусій проблема становлення багатоукладності в сільському господарстві, тобто розвитку різних організаційно-правових форм господарювання на селі – фермерських господарств, корпоративних підприємств різного статусу, приватних підприємств, державних підприємств і аграрних та агропромислових холдингів. Умовою такого розвитку було забезпечення рівноправного господарювання для усіх організаційно-правових форм аграрного бізнесу. Проте останнім часом акценти в даній проблематиці почали зміщуватися, особливо стосовно великих аграрних й агропромислових компаній.

Каталізатором такого зміщення стала глибока фінансово-економічна криза в Україні та викликана нею гостра потреба в залученні державою фінансових ресурсів для розв'язання соціально-економічних проблем, вкрай загострених військовою агресією Російської Федерації. Одним із важливих шляхів розв'язання цієї проблеми владними структурами вбачалася відміна усіх податкових пільг для більшості сільськогосподарських товаровиробників, насамперед фіксованого сільськогосподарського податку й акумуляції ПДВ. Передбачалося, що з 1.01.2015 року право на пільгове оподатку-

вання залишатиметься лише для підприємств із площею сільськогосподарських земель не більше 1000 га і річним оборотом, що не перевищує 20 млн грн. Це означало б, що фактично переважна їхня більшість позбавлялася податкових преференцій, внаслідок чого істотно міг погіршитися їхній фінансово-економічний стан. Водночас відбувалося б подрібнення товаровиробників, причому часто штучне, та задіяння тіньових схем ведення агробізнесу.

Зазначимо, що пропозиції щодо переведення на загальні засади оподаткування сільськогосподарських товаровиробників, насамперед холдингів, виникали ще раніше, проте, як тоді, так і зараз удалося законодавчо зберегти пільговий режим оподаткування, хоча це ще не означає, що в найближчій перспективі дане питання знову не буде порушене. Саме цим, власне, й зумовлюється потреба дещо детальніше торкнутися означеної проблематики.

Насамперед наголосимо, що приводом виникнення ідеї переведення аграріїв на загальні засади оподаткування стала та обставина, що останніми роками сільське господарство досягало вищої рентабельності виробництва порівняно з іншими галузями економіки. І дійсно, у 2010, 2011, 2012 і 2013 роках рівень рентабельності галузі становив – відповідно 21,1, 27,0, 20,5, 11,2 % [1], тоді як в інших галузях він був значно

© В.Г. Андрійчук, 2015

нижчий. Проте констатування факту вищої рентабельності галузі без аналізу причин її досягнення може призвести до оманливого висновку щодо реального рівня ефективності діяльності сільськогосподарських товаровиробників.

Вважаємо, що підвищення рентабельності галузі викликано, насамперед, вагомим зовнішнім чинником – істотним зростанням світових цін, а відтак, і внутрішніх цін на сільськогосподарську продукцію та продовольство. Але тут треба брати до уваги, що має місце волатильність світових цін, можливий їх значний спад (це підтверджує 2014 рік), який призводить до великих втрат аграріїв і навіть до їхньої збитковості. Водночас прибічники єдиних засад оподаткування не беруть до уваги ту обставину, що саме завдяки підвищенню ефективності сільського господарства воно стало основною галуззю, що забезпечує валютні надходження в країну з високим плюсовим салдо. Тут так і напрашується згадати відоме прислів'я: «курку, яка несе золоті яйця, ніхто не ріже».

Слід також враховувати, що існують вагомі внутрішні фактори, які штучно завищують рентабельність галузі. Це, насамперед, низький рівень оплати праці сільськогосподарських працівників порівняно з іншими галузями економіки, низька орендна плата за землю. На фоні негативної дії цих факторів все ж найбільш загрозливим є суттєве погіршення фінансово-економічного стану сільськогосподарських товаровиробників у 2014 році, що викликано низкою причин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми сучасного фінансово-економічного стану аграрних підприємств, насамперед суб'єктів великого агробізнесу, присвячені публікації низки вітчизняних і зарубіжних науковців та аналітиків, таких як Г. Іщенко, О.О. Єранкін, М.Ф. Кропивко, В. Княжанський, Ю.О. Лупенко, Г. Новіков, Жак-Жак-Ерве, Г. Дінз, Ф. Крюгер [1-12] й інші. Однак систематизованих досліджень означеної проблеми саме в цей складний для України час недостатньо.

Мета статті – з'ясування та систематизація причин погіршення фінансово-

економічного стану сільськогосподарських виробників, визначення напрямів негативного впливу й обґрунтування заходів у коротко- і довгостроковому періодах, спрямованих на зміцнення економіки всіх суб'єктів аграрного бізнесу.

Виклад основних результатів дослідження. Важкий фінансово-економічний стан аграріїв зумовлений низкою причин-викликів. Головною вважаємо військову агресію Російської Федерації, боротьба з якою вимагає величезних витрат грошових і матеріальних ресурсів на оборону, втрата 20% економіки через анексію Криму й фактичне невикористання 12% посівних площ країни на її східних територіях, де ведуться бойові дії, втрата російського ринку. В результаті виник ще один виклик – відплив іноземних інвестицій із країни і вивіз капіталу за кордон великим бізнесом.

Ця обставина значно посилила *другу причину-виклик*, що зумовлює зниження ефективності й навіть збитковість багатьох агропідприємств і великих аграрних та агропромислових компаній, – це глибока девальвація національної валюти, яка призвела до здорожчання їхніх зобов'язань. Адже багато аграрних і агропромислових компаній мають валютні кредити й зростання курсу іноземних валют зумовлює пропорційне збільшення зобов'язань у гривневому еквіваленті, для покриття яких не вистачає потрібних активів. Подальше девальваційне зростання курсових різниць є серйозним викликом – загрозою для економіки країни й агросектору зокрема. Про це яскраво показує продовольча паніка в третій декаді лютого 2015 року.

Третя причина фінансових ускладнень – зниження цін на світовому ринку, насамперед, на зерно. Незважаючи на зростання експорту зерна в 2013/2014 МР на 42 % (32,4 млн т), дохідність аграріїв у багатьох випадках навіть знизилася. Достатньо сказати, що ціни на зерно впали до чотирирічного мінімуму. За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, лише в першому півріччі 2014 року ціни знизилися майже на 7 % й аграрний сектор у цьому півріччі став збитковим, тоді як у минулому році в цьому періоді він був прибутковим.

Четверта причина – криза банківської системи України. Це також надто загрозливий виклик, що вимагає прийняття швидких і надійних заходів його нейтралізації. Нині через військові дії на Сході країни та викликані ними ризики вітчизняні банки і «дочки» іноземних банків надміру звузили масштаби кредитування аграрного сектору. Причому, у зв'язку з відпливом банківських депозитів фізичних осіб товаровиробники, в тому числі й сільськогосподарські, втратили «довгі кредитні ресурси». Лише протягом 2014 року з банків було забрано депозитів на суму 140 млрд грн і 14 млрд дол. США. Кредит для аграріїв став малодоступним також через високі відсоткові ставки – 25–30% річних. Причому банки ставлять надто жорсткі вимоги до позичальників, тому багато сільськогосподарських товаровиробників не в змозі взяти кредит взагалі. Скажімо, «Правекс-Банк» готовий надати аграрним підприємствам кредит лише за умови, що вони обробляють не менше 2 тис. га землі, мають щонайменше трисезонний досвід роботи, позитивну трирічну кредитну історію та відповідну ліквідну заставу. Мають місце й інші варіації вимог банків, наприклад, щоб річний оборот підприємства становив не менше 20 млн грн. У цій ситуації менші за розмірами агропідприємства повністю позбавляються можливості одержання кредитних ресурсів. Тому гостро постає проблема залучення аграріями інших джерел фінансування.

П'ята причина – «ефект відлуння»: через високий рівень інфляції відбулося значне здорожчання імпортованих купівельних ресурсів – пально-мастильних матеріалів, мінеральних добрив, агрохімікатів, основних засобів. У результаті з цієї причини, за даними голови Аграрного союзу України Г. Новікова, подорожчання ресурсів для проведення весняної посівної кампанії становитиме на 45–50 % більше порівняно з минулим роком [2], а загалом потреба коштів становить в 1,5 раза більше, ніж у 2014 році [3]. Причому аграріям потрібні готівкові кошти для закупівлі згаданих ресурсів, особливо мінеральних добрив, яких у них хронічно не вистачає. Виклик негативного «ефекту відлуння» ще більше посилиться в наступному році через значне зростання собівартості про-

дукції поточного року, що використовуватиметься аграріями для забезпечення наступного циклу виробництва.

Шоста причина – істотне звуження можливостей вітчизняних великих аграрних і агропромислових компаній щодо залучення фінансових ресурсів на світових фондових ринках, насамперед через зниження довіри до вітчизняного агробізнесу, перенасиченість Варшавської біржі акціями українських компаній, невирішеність питання стосовно обігу сільськогосподарських земель в Україні, а також, що не менш важливо, через високу ціну входу на фондові біржі. Відносно нижча середня історична вартість IPO українських компаній склалася на Варшавській біржі й становила в межах 6-7% від вартості випуску акцій. Водночас на альтернативній площадці WSE Newconnect вона є вищою та сягає 8-10%. Ще вищою є вартість розміщення на Лондонській біржі – LSE й альтернативній площадці LSE AIM і знаходиться в межах 8–12% [4]. У такому ж діапазоні знаходиться й вартість виходу на Франкфуртську біржу. Внаслідок цих причин у 2013-2014 роках жодна українська агропромислова компанія не вийшла на IPO, хоча на Лондонській і Франкфуртській біржах інтерес до вітчизняного агросектора зберігся.

Причому для розміщення акцій на зарубіжних фондових біржах велике значення має рейтинг країни. На жаль, він понижується. Зокрема, для виміру ринкової капіталізації українських аграрних публічних компаній використовується Аграрний індекс. У 2014 році за даними «Украгроконсалт» український аграрний індекс знизився на 56%. Як наслідок, українські компанії подешевшали на 2,3 млрд євро. Із 19-ти 15 компаній показали падіння котирування акцій, причому по більшості компаній котирування впали вдвічі й більше. За таких умов вихід вітчизняних компаній на IPO практично неможливий. Щоправда, на початку 2015 року зазначений індекс українських публічних компаній на зарубіжних фондових біржах став зростати як за цінами акцій, так і за капіталізацією бізнесу. Проте дана тенденція не є стійкою. Аналітики пов'язують таке зростання з відносною стабільністю на рин-

ку та зі зростаючою конкурентоспроможністю української продукції через введення Російською Федерацією експортного мита на зерно. Оскільки така відносна стабільність під тиском санкцій проти Російської Федерації перебуває під загрозою порушення, а мито на експорт зерна нею у будь-який час може бути відмінене, то розраховувати на швидке відновлення джерела поповнення фінансових ресурсів українськими аграрно-промисловими компаніями через IPO було б передчасно.

Сьома причина. Через військові дії на Сході України на окупованих територіях і в областях, що межують з ними (Харківська, Запорізька, Херсонська та Миколаївська), великі аграрні й агропромислові компанії переважно з іноземними інвестиціями були виставлені на продаж (одна із форм втечі капіталу). Оскільки зовнішні інвестори не ризикують придбавати бізнес через непередбачуваність ситуації на означених територіях, а українські інвестори не мають достатніх фінансових ресурсів для такого придбання, то зниження попиту на ці активи співвідносно їх пропонуванню призведе до істотного зниження цін на них і в результаті виникає загроза скупівлі корпоративних прав аграрних товаровиробників за демпінговими цінами.

Сукупність цих причин–викликів зумовила значне погіршення фінансово-економічного стану навіть окремих найбільших і найвідоміших агропромислових компаній, які дотепер вирізнялися не лише великими масштабами виробництва, а й міцною економікою. Наприклад, компанія «Миронівський хлібопродукт» за січень–липень 2014 року одержала чистий збиток у сумі 270 млн дол. США, тоді як за аналогічний період 2013 року компанія одержала прибуток понад 90 млн дол. США. У компанії виникли складнощі з погашенням заборгованості в іноземній валюті через різке знецінення гривні. Аналогічна ситуація склалася і в компанії «KSG-Агро». У першому півріччі 2014 року компанія мала збиток 18,9 млн дол. США, тоді як у 2013-му в цьому ж періоді вона працювала прибутково – чистий прибуток становив 11,5 млн дол. США. Важливою причиною збитковості є й та обставина, що

третину своєї продукції компанія виробляла в Криму. Великі фінансові складнощі виникли також у компанії «Агротрон», яка одержала збитки у першому півріччі 2014 року в сумі 36,9 млн дол. США. Така велика збитковість викликана значною мірою тим, що основні активи компанії знаходяться в Луганській області у районах ведення бойових дій. Компанія виявилася неспроможною виплатити відсотки по євробондах у сумі 150 млн дол. США і вимушена була просити їхніх держателів про відстрочку платежу. Холдинг «Індустріально-молочна компанія (ІМК) також став працювати збитково: за січень–вересень 2014 року чистий збиток компанії сягнув 14,26 млн дол. США і це при тому, що за аналогічний період попереднього року компанія одержала 34,67 млн дол. США прибутку.

Особливо складна фінансова ситуація склалася в агропромисловій компанії «Мрія». У серпні 2014 року компанія оголосила дефолт через неможливість виплатити 9 млн дол. США відсоткових платежів і близько 120 млн дол. США для погашення основного боргу. Власники компанії вважають, що основними причинами стали девальвація гривні та падіння світових цін, насамперед на зерно. Разом із тим є підстави вважати, що крім названих причин дуже негативно вплинули й прорахунки менеджменту. Загалом на момент оголошення дефолту сукупна заборгованість компанії перед позичальниками з урахуванням фінансових гарантій, наданих нею іншим компаніям, становила близько 1,3 млн дол. США. По суті компанія є банкрутом і на даний час залишається відкритим питання її збереження як самостійного суб'єкта господарювання.

Істотно погіршився фінансово-економічний стан компанії «Авангард», яка за три квартали 2014 року мала збитки 5,7 млн дол. США, тоді як у попередньому році за зазначений період вона одержала 162 млн дол. США прибутку. Навіть такий гігант, як холдинг «Укрлендфармінг», «дочкою» якого є згадана компанія «Авангард», у першому півріччі 2014 року зменшив суму прибутку порівняно з аналогічним періодом минулого року в 2,1 раза. Міжнародне рейтингове агентство Standart&Poors у контекст-

ті зниження суверенних рейтингів України понизило рейтинг і компанії «Укрлендфармінг», а також ще трьох компаній – «Креатив-Груп», «МХП» та «Українські аграрні інвестиції» з ССС до ССС-. Зроблений агентством прогноз по цих усіх компаніях – негативний.

Значно погіршився фінансово-економічний стан і такої великої вертикально-інтегрованої компанії, як «Мілкіленд». Компанія у першому півріччі 2014 року одержала чистий збиток 27,26 млн євро проти чистого прибутку в минулому періоді 5,54 млн євро. Знизилася на 15% й ЕВІТДА. Збиток за курсових різниць через девальвацію української та російської валют за зазначене півріччя становив 33,4 млн євро. Важливою причиною збитковості компанії стала заборона ввезення української молочної продукції до Росії. Уже у вересні 2014 року компанія повідомила про неспроможність своєчасного виконання деяких умов кредитної угоди з синдикатом міжнародних банків і почала перемовини про реструктуризацію боргу. До цього додамо, що крім недотримання графіка погашення кредиторської заборгованості, компанія була неспроможною виконати вимоги до таких важливих показників-індикаторів, як Debt/ЕВІТДА і ЕВІТДА/сума процентних виплат.

У компанії HarvEast також виникли проблеми зі своєчасним виконанням боргових зобов'язань, у зв'язку з чим постала необхідність у реструктуризації боргу. Одна з основних причин цього - військові дії на Сході країни. Адже одна третина орендованих компанією земель знаходиться саме в цьому географічному районі. На великих площах компанії не вдалося зібрати врожай, є й непереборні на нинішній час складнощі з вивезенням готової продукції.

Як бачимо, у низці великих агропромислових компаній України виникли серйозні фінансові труднощі під впливом розглянутих раніше причин. Не виключається також факт погіршення фінансово-економічного стану в інших компаніях і можливої їх збитковості. Отже, ми переконалися, що за цих умов переведення великих компаній на загальні засади оподаткування, як це планувалося урядом, було б згубною помилкою, причому не лише нині, а й у найближчому

майбутньому. Адже ці структури ведуть великотоварне експортоорієнтоване виробництво, що забезпечує надходження валюти в державу. Разом із тим зазначимо, що хоча принцип пільгового оподаткування сільськогосподарських товаровиробників і збережено, все ж із 2015 року у зв'язку з підвищенням ставки оподаткування та індексацією грошової оцінки землі істотно зростає податкове навантаження на сільськогосподарських товаровиробників, що мають статус платника єдиного податку 4-ї групи.

Зокрема, ставка єдиного податку збільшена порівняно з 2014 року утричі – з 0,15 до 0,45% від грошової оцінки землі. Остання, у зв'язку з високим рівнем інфляції у 2014 році, індексується на коефіцієнт 1,249. Таким чином, кумулятивний коефіцієнт індексації грошової оцінки землі станом на 1.01.2015 року становить $3,2 \times 1,249 = 3,997$, а з урахуванням коефіцієнта одноразового збільшення грошової оцінки землі, встановленого Кабінетом Міністрів України в розмірі 1,756 (Постанова № 1185 від 31.10.2011 р.), коефіцієнт індексації зростає до 7,018. Отже, грошова оцінка 1 га ріллі в середньому по Україні нині становитиме 25 784 грн ($3674 \times 7,018$), де 3674 – це грошова оцінка 1 га ріллі у 1995 році. Звідси єдиний податок з 1 га ріллі в середньому становитиме 116 грн ($25784 \times 0,45$). Порівняно з 2014 роком єдиний податок зросте на 85 грн, або в 3,75 раза, а порівняно з 1995 роком – у 21 раз.

У зв'язку з індексацією грошової оцінки землі відчутно підвищиться й мінімальна орендна плата, по суті, на 24,9%. У середньому з 1 га ріллі вона становитиме 773,5 грн ($25784 \times 0,03$). Незважаючи на значне збільшення єдиного податку та мінімальної орендної плати все ж вважаємо, що такий крок є виправданим, з одного боку, з урахуванням важкого економічного стану держави й необхідності поліпшення матеріального становища селян, а з іншого – що за цих умов податкове навантаження на аграріїв і орендна плата все ж залишаються відносно низькими, а тому не призведуть самі по собі до відчутного погіршення економічного стану сільськогосподарських товаровиробників. Тим більше, що останніми роками

вже чимало компаній виплачували орендну плату вище мінімальної й нерідко вона сягає до 6% і навіть більше.

Тут також доречно зазначити, що сільськогосподарські товаровиробники – не платники єдиного податку з 1.01.2015 року сплачуватимуть земельний податок за значно вищою ставкою – до 1% грошової оцінки сільськогосподарських земель проти 0,1% у попередніх роках. Причому, згідно зі змінами у Податковому кодексі України плата за землю із загальнодержавного податку переведена у ранг місцевого податку. Тепер місцеві ради в обов'язковому порядку встановлюють податок на майно, в тому числі й плату за землю в згаданому розмірі. Це дає змогу збільшити надходження до місцевих бюджетів, що надто важливо для розвитку сільських територій. Більше того, зважаючи на гостру актуальність цієї проблеми вважаємо необхідним істотно підвищити соціальну відповідальність агробізнесу – платників єдиного податку 4-ї групи, встановивши ставку обов'язкового соціального збору у відсотках від грошової оцінки землі, диференціюючи її від 0,3% для малих форм господарювання до 1% для агропромислових компаній. Кошти від такого збору повинні мати чітке цільове призначення – на розвиток сільських територій (детальніше про це див. [5]). У такому разі великі компанії відіграватимуть значну роль у розв'язанні соціальних проблем села. Вона може бути істотно посилена і завдяки обов'язковому створенню ними нових робочих місць, насамперед, розвитком тваринництва.

У цьому контексті дисонансом звучить думка, що агрохолдинги (за термінологією першоджерела) себе вичерпали й що ставку потрібно робити на розвиток малого та середнього бізнесу [6]. Безумовно, нині необхідні системні заходи щодо прискореного розвитку малого й середнього бізнесу. Це – аксіома. Але щодо великих аграрних і агропромислових компаній, то у своїх працях ми неодноразово торкалися питання переваг і вад формування таких структур, зазначали, якими законодавчими нормами є можливість усунути загрози, що несуть у собі ці організаційні форми господарювання, та водночас посилити їхній вклад у розвиток

сільського господарства. Заборонити нині холдинги – було б грубою помилкою, через яку сільське господарство може бути доведено до стану занепаду кінця 90-х років ХХ ст. Інша справа, що необхідні наукові обґрунтування щодо обмеження розмірів землекористування цих компаній і щодо інших важелів поліпшення їхнього функціонування. Детальніше про це йдеться в уже згаданій нашій праці [5].

Про важливість розвитку великих компаній в аграрному секторі економіки доводять також зарубіжні фахівці. Скажімо, радник правління з сільськогосподарських питань Кредитно-Агрокооперативного Банку Жак-Жак-Ерве зазначає, що потрібно забути про кліше: якщо великі, то це зло і їх потрібно знищувати. Він доходить правильного, на наш погляд, висновку, що український аграрний сектор нині – за крок від того, коли великі підприємства почнуть співробітничати із середніми в сфері закупки в останніх зерна на експорт. Для середніх гравців – це можливість одержати закупівельну ціну, наближену до світової, а для великих – формувати значні партії продукції, які продаватимуть на світовому ринку на вигідніших умовах [6]. Професор сільськогосподарської і прикладної економіки Інституту Міссурі (США) доктор Фабіо Чадад також віддає перевагу агрохолдингам. На П'ятій міжнародній конференції «Ефективне управління агрокомпаніями: постійна оптимізація витрат» він зазначав, що у світі переважають дуже малі ферми (менше 2 га), які не мають доступу до сучасних технологій та інновацій. Тому вважає, що велику роль у зміні цієї структури і підвищенні продуктивності мають відіграти агрохолдинги й прогнозує значне збільшення їхньої кількості в Бразилії [8].

Відомі зарубіжні вчені Г. Дінз, Ф. Крюгер і С. Зайзель стверджують, що в конкурентній боротьбі компанії, щоб вижити, повинні зростати. А тому не існує ні оптимального їх розміру, ні максимального. «Оптимальним», на їхню думку, є ще більший розмір, більший, ніж у минулому році, більший, ніж у конкурентів [9]. Безумовно, окремі положення цих учених є спірними, насамперед, щодо безмежного зростання компаній, хоча б з огляду на недопущення їх монопольного

становища на ринку. Але думка щодо необхідності зростання компаній, орієнтації їх на завоювання нових ніш на ринку відображає важливість підвищення концентрації виробництва на основі розвитку саме великих компаній.

Світовою всеохоплюючою тенденцією розвитку економіки є постійне зростання концентрації виробництва. Найбільших масштабів вона досягла у промисловості та фінансовій сфері. Наприклад, за чисельністю зайнятих (близько 300 осіб і більше) найбільшими не фінансовими ТНК світу є «Ford Motors Company», «General Electric», «Gene-

ral Motors». Причому рівень концентрації капіталу є надзвичайно великим та становить у двох останніх компаніях – відповідно 647,5 і 448,5 млрд дол. США.

Концентрація виробництва постійно зростає й у сільському господарстві. Особливо прискорено вона стала розвиватися останніми десятиліттями, коли в країнах Латинської Америки і в окремих країнах – колишніх радянських республік виникли та функціонують чимало великих аграрних і агропромислових компаній, в тому числі й надвеликих. Наведемо 10 найбільших компаній світу станом на 2013 р.

ТОП-10 найбільших агропромислових і аграрних компаній світу

Назва компанії	Земельний банк компанії, тис.га	Країна заснування компанії	Географічне розміщення земельного банку компанії або інших активів	Якісні ознаки компанії
Beidahuang Croop	5400	Китай (2,1 млн га)	Аргентина, Австралія	Транснаціональна, диверсифікована та вертикально інтегрована
Іволга-Холдинг	1500	Казахстан	Російська Федерація	Транснаціональна, диверсифікована та вертикально інтегрована
КазЕкспорт Астик	1000	Казахстан	Україна (термінал у Херсонському річному порту)	Транснаціональна, диверсифікована
Ei Teyor	1000	Аргентина	Бразилія, Уругвай, Болівія	Транснаціональна аграрна
Cresud	1000	Аргентина	Бразилія, Парагвай, Болівія	Транснаціональна аграрна
NCH Capital	820	Україна (дочірні агрохолдинги, 450 тис. га)	Російська Федерація (250 тис. га), Молдова (120 тис. га)	Транснаціональна, диверсифікована
Агроцентр-Астана	700	Казахстан	-	Національна диверсифікована і вертикально інтегрована
Ukrlandfarming	670	Україна	-	Національно-вертикально інтегрована
Група «Разгуляй»	500	Російська Федерація	-	Національно-вертикально інтегрована
Кернел Групп	420	Україна	Російська Федерація	Транснаціональна вертикально-інтегрована

Джерело: Ідентифіковано і систематизовано автором за даними публікацій «ТОП-10 латифундистів мира» // Електронний ресурс: Latifundist.com/rating/ TOP-10- Latifundistov-mira.

Наведені дані доводять про існування безпрецедентно великих компаній в аграрному секторі економіки, насамперед тих, що використовують мільйон гектарів і більше сільськогосподарських земель. Звернемо увагу на такі важливі якісні характеристики цих надвеликих компаній. По-перше, більшість із них є транснаціональними, тобто розміщують своє виробництво, насамперед аграрне, в інших країнах; по-друге, частина компаній диверсифікована, при цьому дане поняття ми трактуємо як проникнення їх у нові для них сфери діяльності, що не пов'язані з основним виробництвом. Отже,

такі компанії перетворюються на багатогалузеві комплекси – конгломерати. За даного трактування диверсифікації набуває самостійного значення поняття вертикальної агропромислової інтеграції. По-третє, в цьому контексті більшість компаній є саме вертикально інтегрованими, одержуючи синергійний ефект від поєднання сільськогосподарського та переробного виробництва.

Відповідно до наведеного тлумачення диверсифікації компанія може бути просто диверсифікованою, або диверсифікованою і вертикально інтегрованою, або вертикально інтегрованою, або ж тільки аграрною.

Більшість із наведених у таблиці компаній функціонують ефективно, проте в окремих із них з різних причин виникають фінансові труднощі. Наприклад, казахстанська компанія КазЕкспорт Астик у 2014 році через неврожай та виснаження ґрунту не виплатила купон по випущених облігаціях. Ще гостріша фінансова ситуація склалася в компанії «Разгулай». Основна причина – тіньові схеми ведення бізнесу за участю співвласника і мажоритарного акціонера.

Отже, варто наголосити, практика ведення великого агробізнесу переконує, що для успіху потрібні не лише капітал, а й талановиті менеджери та досконала організаційна структура компанії.

До цих пір ми акцентували увагу на фінансових проблемах великих компаній. Проте глибока економічна криза в державі торкнулася не лише таких компаній, а й інших сільськогосподарських товаровиробників і нерідко значно болючіше, ніж перших із них. Тому заходи щодо оздоровлення фінансово-економічного стану аграріїв повинні бути, з одного боку, універсальними для усіх організаційно-правових форм господарювання на селі, а з іншого – враховувати специфічні особливості кожної з них, завдяки чому активніше сприяти зміцненню їх економіки.

Зокрема, універсальною ключовою проблемою 2015 року є досягнення економічної стабільності в державі. В цьому контексті найактуальнішим питанням, вирішення якого в компетенції Національного банку України та Кабінету Міністрів України, є стабілізація курсу гривні й приборкання непомірної інфляції. Це – надзвичайно складне і багатопланове для вирішення питання, що вимагає окремого дослідження спеціалістами в цій сфері. Тому лише зазначимо, що без посилення контролю за поверненням валюти з-за кордону від експорту вітчизняних товарів та за витрачанням валюти на імпорт ресурсів для потреб виробництва цю проблему розв'язати буде вкрай важко. Достатньо сказати, що за останні два роки за кордон вивезено 56 млрд дол. США, причому значною мірою через фінансування імпорту. Це одна з основних причин дефіциту валюти в країні й падіння курсу гривні.

Що ж стосується проблеми фінансової скрути аграріїв, то пошук відповідей щодо

шляхів її подолання доцільно розглядати в короткостроковому та довгостроковому періодах. У першому з них важливо, щоб банки розширили практику використання документарних інструментів (гарантії, акредитиви, векселі). Це безгрошові операції, якими передбачається відстрочка платежу аграріями постачальникам ресурсів уже після збирання врожаю. Скажімо, нині авальованими векселями можна вести розрахунки за купівлю багатьох видів ресурсів. Аграрії спроможні будуть залучати і значні кошти (12 млрд грн) у фінансових установах на умовах лізингу. Все ж розв'язати проблему дефіциту коштів у короткостроковому періоді (весна 2015 року до врожаю цього року) дуже проблематично. Тому слушною є думка щодо здійснення цілеспрямованої емісії Національним банком для покриття дефіциту в коштах, що дасть можливість розв'язати дану проблему. Причому справедливо вважається, що таке фінансування не може стимулювати інфляцію, бо прив'язане до витрат не на заробітну плату, а на виробництво й тому ці кошти можуть бути повернуті назад лише після завершення технологічного циклу¹.

Принагідно зауважимо, що у світовій практиці були непоодинокі випадки, коли держава в кризових ситуаціях здійснює дотацію в реальну економіку, щоб активізувати виробництво. Це особливо важливо для вітчизняного сільського господарства як експортоорієнтованої галузі, що спроможна приносити державі значні валютні кошти і тим самим позитивно впливати на зміцнення гривні та повернення валютних боргів державі. Тут також слід брати до уваги, що за нестачі необхідних аграріям ресурсів є реальна загроза недоодержання значних обсягів сільськогосподарської продукції. А це не лише зменшить експортні можливості галузі, а й може підштовхнути зростання внутрішніх цін на цю продукцію та продовольство як вияв інфляції-дефіциту.

Щодо довгострокового періоду, то розв'язання даної проблеми безпосередньо залежить від масштабів і напрямів державної підтримки сільськогосподарських това-

¹ За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України дефіцит коштів становить 11 млрд грн.

ровиробників. На жаль, питання масштабів підтримки надзвичайно ускладнилося. При вступі в СОТ Україна взяла зобов'язання надавати підтримку аграріям у розмірі 3 млрд 43 млн грн без прив'язки до долара, бо були очікування зростання курсу гривні, а отже й збільшення масштабів підтримки. Проте сталося навпаки. Через девальвацію гривні рівень підтримки аграріїв істотно знижується. За нинішнього курсу гривні до долара масштаб підтримки становить лише 144,9 млн дол. США (3,43 млрд : 21 грн), тоді як на момент підписання угоди з СОТ масштаб підтримки був 614 млн дол. США (за курсу 5 грн за 1 дол.).

Складність ситуації для аграріїв України посилюється тією обставиною, що в низці інших країн–конкурентів на світовому агропродовольчому ринку сукупний рівень державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників значно вищий. Так, за даними Л.В. Козак, показник PSE, що акумулює в собі прямі бюджетні виплати на підтримку сільського господарства і непрямую підтримку цін через відповідні механізми, є найвищим у країнах ЄС та Росії й становив за 2005–2011 роки відповідно 24,7 і 19,2 % до вартості виробленої продукції, в Канаді – 17,7 та США – 10,6%, тоді як в Україні він дорівнював лише 7,8%. За цим показником наша країна, поряд із Бразилією й Австралією, знаходиться на найнижчому щаблі світової ієрархії серед країн зі значними обсягами виробництва та експорту сільськогосподарської продукції.

Негативною для аграріїв є й динаміка коефіцієнта співвідношення бюджетної підтримки та фіскального навантаження сільського господарства. Якщо в 2005–2008 роках цей коефіцієнт був достатньо високим і мав межу 3–3,4, то починаючи з 2009 року він набув спадної тенденції та вже в 2011 році його рівень становив лише 1,27. У 2013 році даний коефіцієнт дещо зріс до 1,83, проте у 2014-му й особливо у 2015 році є підстави прогнозувати його значне зниження за відомих причин – через суттєве збільшення податкового навантаження та зниження коефіцієнта PSE. Все це погіршуватиме фінансовий стан аграріїв.

За таких умов потрібна вкрай зважена політика уряду щодо фінансової підтримки

аграріїв. Найперше, необхідно зберегти ті напрями економічної підтримки, які діють нині.¹ Важливим кроком стане відновлення такого важливого напрямку підтримки, як часткове погашення відсоткових ставок за взятий сільськогосподарськими товаровиробниками кредит. На зазначені цілі урядом запропоновано виділити 300 млн грн, що дасть змогу додатково залучити 5 млрд кредитних ресурсів. Тут варто наголосити, що поновлення програми компенсації частини відсоткових ставок за кредит може дати відчутний ефект, коли така компенсація зменшить реальну відсоткову кредитну ставку для аграріїв щонайменше до 15% річних, тобто до рівня, який ще спроможний витримати економічно «здорові» сільськогосподарські товаровиробники за сучасної цінової ситуації.

Важливо посилити роль Аграрного фонду України шляхом контрактації (форвардних закупівель) зерна майбутніх урожаїв на етапі посівних кампаній. Скажімо, під час посівної 2015 року Аграрний фонд планує законтрактувати лише 450 тис. т пшениці 2-го та 3-го класів. Оскільки такі форвардні закупівлі фінансуються трьома етапами (50% під час посівної кампанії, 20 – у період сходів зернових і решта 30% – після жнив та постачання товарів), то стає очевидним, що весною 2015 року за орієнтовної ціни 1 т пшениці 2,5 тис. грн аграрії зможуть одержати лише 550 млн грн, що на фоні загальної потреби у фінансових ресурсах на час посівної є вкрай недостатнім.

Джерелом поповнення фінансових ресурсів на світовому фінансовому ринку українськими компаніями, на противагу складнощам із залученням цих ресурсів через ІРО, може стати залучення ними боргових інструментів – євробондів. Цьому сприяє надлишкова ліквідність багатьох провідних зарубіжних банків, що дає їм змогу пропонувати відносно низькі відсоткові ставки. Але тут потрібно враховувати, що випуск євробондів є доступним лише для великих компаній, які спроможні їх розмістити на суму

¹ Україні важливо переконати МВФ у необхідності відміни вимоги, що міститься в Меморандумі, щодо скасування практики застосування пільг із ПДВ у сільському господарстві, оскільки нині це одне з головних джерел державної підтримки аграріїв.

більше 150 млн дол. США. У 2013 році процес залучення цього боргового інструмента активізувався. Так, компанія «МХП» розмістила в цьому році євробонди на 750 млн дол. США з купоном 8,5% річних, а компанія «Укрлендфармінг» – на суму 250 млн дол. США терміном на 5 років із дохідністю (купоном) 10,875%. Важливо, що випуск єврооблігацій на даному етапі – це залучення дешевших інвестицій порівняно з кредитами банків, бо відпускаються вони під 10–12% річних. За таких умов стає економічно вигідним рефінансування одних більш дорогих зобов'язань іншими, дешевшими, а в даному випадку одержаними за євробонди. Але тут варто наголосити, що після зниження суверенних і корпоративних рейтингів агентством Mudy's для усіх українських компаній вартість залучення коштів зросла, тому агропромислові компанії в 2014 році і на початку 2015 року відклали розміщення цінних паперів.

Треба брати до уваги, що в зв'язку зі складністю виходу вітчизняних аграрних та агропромислових компаній з IPO на європейські фондові біржі потрібний пошук альтернативи стосовно цього джерела залучення фінансових ресурсів. Такою альтернативою може стати публічне первинне розміщення акцій на азійській фондовій біржі, зокрема, Гонконгській. Про намір здійснити IPO на цій біржі заявила компанія «Укрлендфармінг».

Ускладнення процесу залучення агропромисловими компаніями фінансових ресурсів на міжнародному фінансовому ринку змушують ці компанії шукати і внутрішні ресурси такого залучення. Одним із них є вихід компаній на внутрішній фінансовий ринок. Перші кроки у цьому напрямі уже робляться. Так, 2 лютого 2015 року на Українській біржі розпочато торги акціями Ukrproduct Group Ltd. Це – перший вихід української агропромислової компанії на вітчизняний фондовий ринок, який повинен дати поштовх для його розвитку.

Є сподівання, що з нормалізацією обстановки в Україні й повною імплементацією угоди з ЄС, світові фінансові ринки знову стануть доступними для вітчизняних агропромислових компаній. Але, по-перше, це питання часу, необхідного для відновлення до них довіри з боку світових фінансових

інститутів і, по-друге, слід очікувати значно жорсткіших вимог інвесторів до прозорості аграрного бізнесу та якості корпоративного управління.

Надзвичайно актуальною проблемою для вітчизняних аграріїв, яка вимагає послідовного відстеження, є вихід їх на європейський товарний ринок навіть за тих невеликих масштабів продажу, які передбачені квотами ЄС на вітчизняну сільськогосподарську продукцію і продовольство. Є підстави вважати, що доступ українських товаровиробників на ринок ЄС у перспективі зростатиме, особливо з огляду можливостей постачання вітчизняної органічної продукції, але таке зростання не може бути значним, оскільки цей ринок перенасичений, він самодостатній та за низкою продуктів, що виробляються в Україні, країни ЄС є нетто-експортерами, або ж мають нульовий баланс.

Тому суть проблеми полягає не в масштабах експорту, а в принципово іншому. Адже сам факт виходу українських товаровиробників на ринок ЄС є свідченням того, що наша продукція сприймається вимогливим західним споживачем, вона відповідає співвідношенню «ціна-якість», вимогам екобезпеки і загалом стандартам ЄС. З таким іміджем вітчизняної продукції українським аграріям відкривається шлях до експорту своєї продукції в країни Близького Сходу, Африки, Південно-Східної Азії. Це відкриває широкі можливості для нарощування Україною експорту сільськогосподарської продукції та продовольства, що підвищить роль АПК у забезпеченні країни валютою і до того ж дасть змогу агробізнесу набути повну незалежність від непередбачуваного й нецивілізованого російського ринку.

Висновки. Існує кілька основних причин-викликів, що зумовлюють погіршення фінансово-економічного стану аграріїв і навіть їх збитковість. Серед них військова агресія Російської Федерації, глибока девальвація національної валюти, криза банківської системи й труднощі взяття аграріями кредитів, «ефект відлуння», істотне звуження можливостей вітчизняних великих аграрних та агропромислових компаній щодо залучення фінансових ресурсів на світових фінансових ринках. Сукупна дія цих причин істотно погіршила фінансово-економічний стан навіть великих

компаній агробізнесу. У першій половині 2014 році низка відомих агропромислових компаній одержала збитки у значних розмірах, хоча в минулому вони працювали прибутково. За цих умов не викликає сумніву правильність рішення щодо збереження для усіх аграріїв умов пільгового оподаткування. Підвищення ставок єдиного податку для сільськогосподарських товаровиробників, а також індексація грошової оцінки землі підвищує податкове навантаження на них, але воно не є критичним. Тому доцільно істотно підвищити соціальну відповідальність агробізнесу – платників єдиного податку 4-ї групи, встановивши ставку обов'язкового соціального збору в розмірі від 0,3% для малих форм господарювання до 1% від грошової оцінки землі для великих аграрних і агропромислових компаній.

Не виваженою вважаємо думку, що холдинги себе вичерпали. Вони є важливим складником організаційної будови сільського господарства. Суть полягає в тому, що необхідно на науковій основі встановити граничні межі їх землекористування й нормативно врегулювати створення додаткових робочих місць цими компаніями, насамперед, розвитком ними тваринництва. В наших працях запропонований механізм розв'язання цих проблемних питань. З'ясовано, що розвиток великих компаній в агросекторі характерний і для низки інших країн, тому є підстави вва-

жати, що це явище не є місцевим, а транснаціональним та характерне для країн із значними масивами земельних ресурсів.

Розв'язання проблеми фінансової скрути аграріїв доцільно розглядати окремо в коротко- і довгостроковому періодах. У першому з них важливо розширити використання банками документарних інструментів фінансування; збільшити залучення коштів аграріїв на умовах фінансового лізингу; здійснити цілеспрямовану емісію Національним банком України для закупівлі аграріями необхідних ресурсів під весняну й літню кампанії.

У довгостроковому періоді важливо зберегти існуючі напрями державної підтримки; відновити в більших масштабах підтримку частковим погашенням відсоткових ставок за взятий аграріями кредит; посилити роль Аграрного фонду України збільшенням ним форвардних закупівель зерна; здійснити пошук великими компаніями альтернативних джерел залучення фінансових ресурсів на азійських фондових ринках; повніше використовувати ними внутрішні резерви такого залучення через розміщення акцій на Українській біржі; посилити зусилля щодо виходу вітчизняних компаній на європейський товарний ринок, що підвищить імідж вітчизняної сільськогосподарської продукції та продовольства й відкриє шлях для їх експорту в країни Близького Сходу, Африки і Південно-Східної Азії.

Список використаних джерел

1. Статистичний збірник: Сільське господарство України. – К.: Державна служба статистики, 2013. – С. 53.
2. *Княжанський В.* «Шагренева посівна» / В. Княжанський // День. – 2015. – 10 лют. – № 21.
3. *Іщенко Г.* Посівна 2015: бракує грошей / Г. Іщенко // Уряд. кур'єр. – 2015. – 18 лют. – № 30.
4. В погоні за інвестором [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Latifundist.com/spets-proekt/84-v-pogone-sa-investorom.
5. *Андрійчук В.Г.* Проблемні аспекти регулювання функціонування агропромислових компаній / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2014. – № 2. – С. 5-22.
6. *Новіков Г.* Агрохолдинги себе вичерпали [Електронний ресурс] / Г. Новіков – Режим доступу: Latifundist.com/novosti/24766-agroholdingi-cebya-uzhe-ischerpali-mnenie.
7. Електронний ресурс: Latifundist.com/dosye/erve-zhak-zhak.
8. Будущее сельского хозяйства за агрохолдингами – иностранный эксперт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Latifundist.com/novosti/23097-budushchoe-selckogo-hozyaystva-za-agroholdingami.
9. *Динз Г.* К победе через слияние. Как обратить отраслевую консолидацию себе на пользу / Г. Динз, Ф. Крюгер, С. Зайзель. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2004. – С. 17.
10. ТОП-10 латифундистов мира. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: Latifundist.com/rating/TOP-10-latifundistov-mira.
11. Розвиток аграрних холдингових формувань та заходи з посилення соціальної спрямованості їхньої діяльності / Ю.О. Лупенко, М.Ф. Кропивко, М.Й. Малік та ін.; за ред. М.Ф. Кропивка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2013. – 50 с.
12. *Лупенко Ю.О.* Агрохолдинги в Україні та посилення соціальної спрямованості їх діяльності / Ю.О. Лупенко, М.Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2013. – № 7. – С. 5-21.

Стаття надійшла до редакції 23.03.2015 р.

*